

УДК 373.3/5(001.36:2000)

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.69-1.32>**А. А. Загородня**доктор педагогічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу історії та філософії освіти
Національної академії педагогічних наук України

СИСТЕМА ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ У СТАРШІЙ ШКОЛІ У ДОБУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

У статті проаналізовано систему розвитку профільного навчання у старшій школі у добу незалежності. Розкрито сутність поняття «профільне навчання» Окреслено мету і завдання профільного навчання. Схарактеризовано принципи, на яких ґрунтується профільне навчання: фуркації; варіативності й альтернативності; наступності та неперервності; гнучкості; діагностико-прогностичної реалізованості. Наведено перелік нормативних документів, що регламентують реформи освіти й загальної середньої освіти в Україні, зокрема: Закон України «Про освіту» (1991); «Концепція середньої загальноосвітньої національної школи України» (1991); «Тимчасове положення про середню загальноосвітню школу України» (1992); «Програма розвитку народної освіти Української РСР на перехідний період (1991–1995 рр.)»; «Концепція становлення мережі середніх закладів освіти для розвитку творчої обдарованості» (1996); «Концепція державного стандарту загальної середньої освіти України» (1997); «Базовий навчальний план середніх закладів освіти України» (1998); Постанова Кабінету Міністрів «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання» (2000 р.); «Національна доктрина розвитку освіти» (2001); Указ Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти» (2002); «Концепція профільного навчання у старшій школі» (2003); «Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття)» (2005); Закон «Про загальну середню освіту» (2010); «Національна стратегія розвитку освіти на період до 2021 року» (2013); «Концепція Нової української школи» (2016); «План пріоритетних дій Уряду до 2020 року» (2017); «Проект концептуальних засад реформування професійної освіти України «Сучасна професійна освіта» (2018) та ін. Окреслено пріоритетні завдання щодо запровадження профільного навчання у шкільну освіту України, які наведені в цих документах. Проаналізовано перспективні ідеї щодо запровадження та розвитку профільного навчання в освіту старшокласників. Окреслено структуру профільної середньої школи. Наведено перелік закладів середньої освіти, що здійснюють підготовку учнів за професійним спрямуванням.

Ключові слова: диференціація, загальна освіта, Закон України, зміст освіти, профільне навчання, старша школа, старшокласники, учнівська молодь.

Постановка проблеми. Проголошення Україною в 1991 р. незалежності поставило перед закладами освіти нові завдання щодо зміни організації освітнього процесу, стилю керівництва, структурної перебудови, вдосконалення освітніх програм, створення нових підрозділів. Головним завданням професорсько-викладацького складу в 90-ті рр. стало забезпечення такого рівня підготовки учнів, який би повною мірою відповідав державним стандартам.

Профільне навчання слід розглядати як вид диференційованого навчання, котрий передбачає врахування освітніх потреб, нахилів і здібностей учнів, створення умов для навчання старшокласників відповідно до їхнього професійного самовизначення, що забезпечується за рахунок змін у цілях, змісті та структурі організації навчання. Його мета полягає у забезпеченні рівних можливостей для доступу учнівської молоді до здобуття загальноосвітньої профільної та початкової допрофесійної підготовки; гарантування неперервної освіти впродовж усього життя; виховання

особистості, здатної до самореалізації, професійного зростання й мобільності в умовах реформування сучасного суспільства [4].

Завдання профільного навчання полягають у: створенні умов для врахування й розвитку навчально-пізнавальних і професійних інтересів, нахилів, здібностей і потреб учнів старшої школи у процесі їхньої загальноосвітньої підготовки; виховання в учнів любові до праці, забезпеченні умов для їхнього життєвого і професійного самовизначення, формування готовності до свідомого вибору й оволодіння майбутньою професією; формуванні соціальної, комунікативної, інформаційної, технічної, технологічної компетенцій учнів на допрофільному рівні, спрямування підлітків щодо майбутньої професійної діяльності; забезпеченні наступно-перспективних зв'язків між загальною середньою і професійною освітою відповідно до обраного профілю [3; 4].

Профільне навчання ґрунтується на таких принципах: фуркації (розподілу учнів за рівнем освітньої підготовки, інтересами, потребами,

здібностями і нахилами); варіативності й альтернативності (освітніх програм, технологій навчання і навчально-методичного забезпечення); наступності та неперервності (між допрофільною підготовкою і профільним навчанням, професійною підготовкою); гнучкості (змісту і форм організації профільного навчання, у т. ч. дистанційного; забезпечення можливості зміни профілю); діагностико-прогностичної реалізованості (виявлення здібностей учнів для їх обґрунтованої орієнтації на профіль навчання) [5; 6].

На момент проголошення незалежності України Верховною Радою вже був прийнятий Закон «Про освіту» (1991) [9], який створював правову основу для розбудови національної системи освіти. Відповідно до закону повна загальна середня освіта має бути обов'язковою й забезпечувати всебічний розвиток дитини як особистості, її нахилів, здібностей, талантів, професійне самовизначення, формування загальнолюдської моралі, засвоєння визначеного суспільними, національно-культурними потребами обсягу знань про природу, людину і суспільство, екологічне виховання, фізичне вдосконалення. Здобуття загальної середньої освіти у навчально-виховних закладах в обсязі освітнього мінімуму оплачується державою.

Відповідно до закону в червні 1991 р. була складена і затверджена Міністерством освіти України «Програма розвитку народної освіти України на перехідний період (1991–1995 рр.)» [17]. Цим документом передбачалися зміни у шкільній мережі, зокрема розширення мережі ліцеїв, гімназій, шкіл із поглибленим вивченням окремих предметів, спеціалізованих шкіл, а також відкриття приватних, кооперативних шкіл, альтернативних державним. Відповідно до програми планувалося удосконалення змісту загальноосвітньої підго-

товки, оновлення навчально-методичних комплексів, забезпечення диференціації та різноманітного підходу при викладанні шкільних дисциплін. Передбачалося скорочення обов'язкового навантаження учнів, розширення шкільного компонента освіти, введення додаткових спецкурсів, факультативів, курсів за вибором учнів, більш широке запровадження профільного навчання.

Починаючи з 1 вересня 2001 р. середня школа перейшла на 12-річний термін навчання [16], який було обґрунтовано тим, що інтеграція і глобалізація соціальних, економічних і культурних процесів, перспективи розвитку української держави потребують випереджаючого, глибокого оновлення системи освіти.

У межах реалізації «Програми розвитку народної освіти» у 1991 р. було прийнято «Концепцію середньої загальноосвітньої школи України» [13], де зазначалося, що єдина за своєю сутністю, метою і завданнями, основним змістом навчання і виховання загальноосвітня школа функціонує у вигляді навчальних закладів різних типів, серед яких розрізняють: середню загальноосвітню школу; школу з поглибленим вивченням окремих предметів; школу із профільним навчанням, або спеціалізовану школу.

Слід зазначити, що за останні 28 років кількість загальноосвітніх навчальних закладів значно зменшилася, про це свідчать дані державної служби статистики України [15]. Так, 1990–1991 рр. кількість загалом по Україні становила 21,8 тис., у 1995–1996 рр. – 22,2 тис., у 2000–2001 рр. – 22,2 тис., у 2002–2003 рр. – 22,0 тис., у 2004–2005 рр. – 21,6 тис., у 2006–2007 рр. – 21,2 тис., у 2008–2009 рр. – 20,6 тис., у 2010–2011 рр. – 19,9 тис., у 2012–2013 рр. – 19,3 тис., у 2014–2015 рр. – 17,3 тис., у 2016–2017 рр. – 16,2 тис., у 2018–2019 рр. – 15,5 тис. (див. рис. 1).

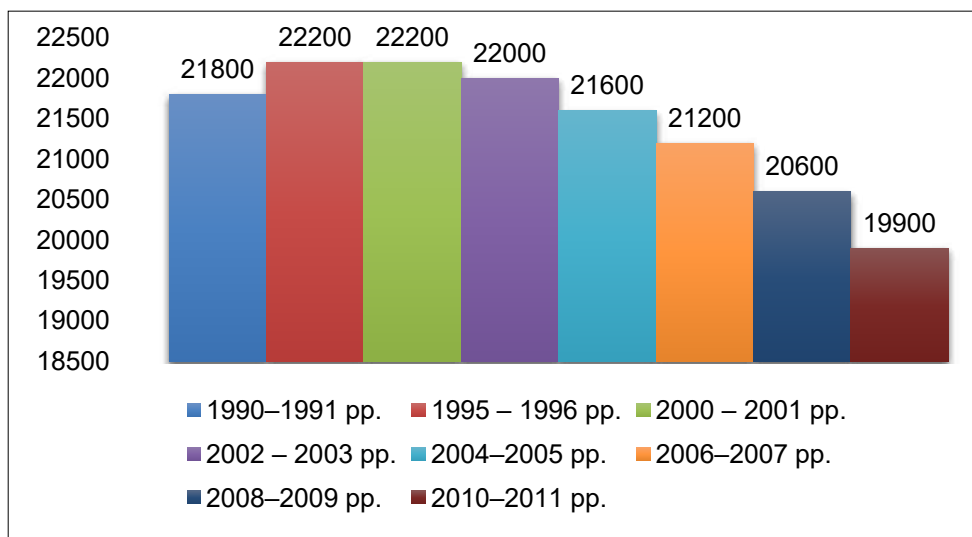

Рис. 1. Загальна кількість загальноосвітніх навчальних закладів в Україні (1991–2019 рр.)

Отже, як видно з наведених даних, ця мережа порівняно з 1990 р. по 2019 рр. зменшилася на 6,3 тис., що у відсотках становить 1,4%.

У 1992 р. Міністерством освіти України було затверджено «Тимчасові положення про середню загальноосвітню школу України» [20], про гімназію, ліцей, приватну школу, відповідно до якого поряд із обов'язковими передбачалося вивчення предметів за вибором. За наявності необхідних умов і з урахуванням запитів учнів запроваджувався один або декілька профілів навчання (гуманітарний, фізико-математичний, хіміко-біологічний, технічний, сільськогосподарський, економічний та ін.).

У 1993 р. Кабінет Міністрів затвердив програму «Освіта» («Україна XXI століття») [2], відповідно до якої передбачалися децентралізація управління освітою, індивідуалізація освітнього процесу, безперервність освіти та варіативність освітніх програм і планів, переорієнтація сфери освіти на пріоритетний розвиток особистості тощо. Процес реформування всіх ланок освіти відбувався під гаслами деідеологізації та демократизації навчального процесу, звернення до національно-культурних витоків і традицій.

У 1993 р. діапазон оцінювання навчальної праці звузили до 4-бальної шкали. З 2000 р. в школах України діє 12-бальна система оцінювання. У першому класі діє вербальна характеристика знанням, умінням і навичкам учнів.

19 серпня 1993 р. Постановою Кабінету Міністрів України було затверджено «Положення про загальноосвітній навчальний заклад» [7]. Відповідно до Положення основним видом освітніх закладів, що здійснюють загальноосвітню підготовку на рівні державних стандартів, є середня загальноосвітня школа трьох ступенів, а для розвитку природної обдарованості дітей створюються спеціалізовані школи та профільні класи, гімназії та ліцеї.

1996 р. Міністерством освіти України було затверджено «Концепцію державного стандарту загальної середньої освіти» [10]. Відповідно до Концепції державний стандарт загальної середньої освіти – це унормована система показників про освіченість особи, яка реалізується комплексом нормативних документів, що визначають суспільно зумовлений зміст загальної середньої освіти та вимоги й гарантії держави щодо її одержання громадянами.

Документом, який сприяв розвитку шкіл нового типу та профільного навчання, була «Концепція становлення мережі середніх закладів освіти для розвитку творчої обдарованості» [14], затверджена 26 червня 1996 р., у якій зазначалося, що завдання створення варіантної мережі середніх закладів освіти для розвитку творчої обдарованості, яка б відповідавала загальнолюдським цін-

ностям та інтересам особистості, суспільства, держави, передбачає побудову диференційованої системи освіти й організацію навчання і виховання обдарованої учнівської молоді не тільки у гімназіях, колегіумах, ліцеях, спеціалізованих школах, але й у загальноосвітніх школах трьох ступенів, позашкільних закладах, наукових об'єднаннях і культурно-освітніх установ за місцем проживання.

1998 р. було прийнято Постанову «Про затвердження Базового навчального плану загальноосвітніх навчальних закладів», згідно з якою з 1 вересня 2001 р. повинен був введений у дію «Базовий навчальний план», який задавав загальну структуру змісту середньої освіти через інваріативну (76,4–84,3% усього навчального часу) та варіативну (21,3–29,2% усього навчального часу) складові частини [1].

У 2001 р. відбувся II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти, на якому було ухвалено, а згодом у 2002 р. затверджено Указом Президента України Національну доктрину розвитку освіти – стратегічний план, створений як джерело для групи законодавчих актів, як дороговказ фундаментальних змін. У ній головною метою визначено модернізацію галузі відповідно до потреб XXI ст. Перед освітою постала низка проблем, які потребують не лише мобілізації ресурсів, а й істотної корекції державної політики щодо розвитку галузі [21].

2003 р. було затверджено «Концепцію профільного навчання у старшій школі», яка формується під знаком гуманітаризації, пріоритету і свободи особистості [12]. Профільне навчання почало вводитися лише в тих закладах освіти, де є готовність до цього: належна технічно-матеріальна база, володіння педагогами певними технологіями навчання, програмно-методичне забезпечення, мотивація учнів. Почали застосовуватися різноманітні форми організації диференціації змісту освіти у старшій школі: внутрішніх – профільних класів у загальноосвітніх закладах освіти; профільних груп у багатопрофільних загальноосвітніх закладах освіти; профільного навчання за індивідуальними навчальними планами і програмами; динамічних профільних груп (у т. ч. різновікових); зовнішніх – міжшкільних профільних груп; профільних шкіл інтернатного типу; опорних шкіл; навчально-виховних комплексів; міжшкільних навчально-виробничих комбінатів; загальноосвітніх закладів освіти на базі закладів вищої освіти, а також впровадження різнорівневих вимог до знань та умінь старшокласників відповідно до їхніх освітніх потреб, зумовлених орієнтацією на майбутню професію.

З 2003 р. на заміну вступним іспитам до закладів вищої освіти для учнів старших класів поступово вводиться тестування, а вже у 2005 р. утворено Український центр оцінювання якості освіти

й започатковано зовнішнє незалежне оцінювання (тест ЗНО). Серед обов'язкових до складання тестів було виокремлено тест із таких шкільних предметів, як от: українська мова та література, математика, історія України. Всі інші предмети обиралися на власний розсуд залежно від переліку сертифікатів ЗНО, необхідних абітурієнтам для вступу до того чи іншого закладу вищої освіти. Вже починаючи з 2008 р. складання тесту ЗНО стало обов'язковою умовою для вступу до закладу вищої освіти.

Затверджена у 2009 р. нова редакція «Концепції профільного навчання» наголосила на важливості створення сприятливих умов для врахування індивідуальних особливостей, інтересів і потреб учнів, для формування у школярів орієнтації на той чи інший вид майбутньої професійної діяльності. Тобто профільна школа реалізовуватиме принцип особистісно-орієнтованого навчання [12].

У 2010 р. Верховною Радою України внесено зміни до Закону «Про загальну середню освіту» [8], якими встановлено 11-річний термін навчання для здобуття загальної середньої освіти, дозволено дистанційне навчання, створення спеціальних класів для навчання дітей з особливими потребами. Для збереження мережі сільських шкіл від закриття до Закону «Про загальну середню освіту» внесено норму, яка набере чинності на початку 2011 р., щодо існування класів наповненістю не менше, ніж три учні.

У 2014 р. керівництво МОН заявило про намір здійснити перехід до 12-річної загальної середньої освіти з такою структурою: 5 років – початкова школа, 4 роки – основна середня школа, 3 роки – старша (профільна) школа.

Наступним кроком на шляху до перебудови системи шкільної освіти стала прийнята у 2016 р. «Концепція Нової Української школи», яка структурувала профільну середню школу в 2 цикли навчання: 10 клас (1 цикл навчання), 11–12 класи (2 цикл), що загалом займає 3 роки навчання [11].

Протягом 2017/2018 н. р. Міністерство освіти і науки України активно долучалося до нормативно-правового забезпечення діяльності сфери професійної освіти в Україні. 05 вересня 2017 р. прийнято нову редакцію Закону України «Про освіту», в якому визначено мету профільного навчання, яка передбачає формування і розвиток професійних компетентностей особи, необхідних для професійної діяльності за певною професією у відповідній галузі, забезпечення її конкурентоспроможності на ринку праці та мобільності та перспектив кар'єрного зростання впродовж життя.

У 2018 р. Колегією Міністерства освіти і науки схвалено «Проект концептуальних засад реформування профільного навчання «Сучасна професійна освіта» [18], мета якого полягала у створенні

ефективної системи професійної освіти та навчання як основи економічного добробуту держави, складової частини сталого розвитку суспільства, запоруки професійної самореалізації та неперервного професійного розвитку особистості упродовж життя відповідно до її інтересів і потреб економіки України.

Серед останніх дій МОН із питань реформування профільного навчання було затвердження «Національної стратегії розвитку освіти на період до 2021 року», а також «План пріоритетних дій Уряду до 2020 року», відповідно до яких розпочато масштабну модернізацію мережі закладів професійної освіти, що полягає в оптимізації малокомплектних закладів із контингентом учнів менше 300 осіб шляхом приєднання їх до більш потужних [19; 22].

МОН прогнозує такі зміни, що торкнуться системи загальної середньої освіти, а саме: до 2023 р. має бути прийнятий новий стандарт профільної школи; до 2025 р. сформована мережа закладів III ступеня; до 2027 р. – повноцінний запуск профільної школи.

Список використаної літератури:

1. Базовий навчальний план середніх закладів освіти України. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 1998. № 5. С. 4–10.
2. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). *Історія української школи і педагогіки* : хрестоматія / уклад. О.О. Любар ; за ред. В.Г. Кременя. Київ, 2005. С. 600–623.
3. Загородня А.А. Диференціація змісту навчання в старшій школі України (1991–2010 рр.). *Професійна підготовка фахівців у вимірі нових освітніх реалій* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 11–12 жовтня 2018 р. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2018. С. 141–148.
4. Загородня А.А. Спеціалізовані школи як провісники профільного навчання у 90-х рр. XX ст. *Молодь і ринок*. 2019. № 4 (171). С. 66–72.
5. Загородня А.А. Відображення процесів диференціації в змісті освіти старшокласників (2000-і рр.). *Вісник ЗНУ: Педагогічні науки*. 2018. С. 5–11.
6. Загородня А.А. Диференціація змісту навчання у старшій школі: історико-аналітичний аспект. *Молодь і ринок*. 2018. № 3(158). С. 30–35. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2018.128884>.
7. Загородня А.А. Профілізація загальної середньої освіти в контексті ідей НУШ. *Молодь і ринок*. 2019. № 10(177). С. 126–130.

8. Закон України «Про загальну середню освіту» № 2442-VI від 06 липня 2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 46. Ст. 545.
9. Закон України «Про освіту» № 1144-XII від 04 червня 1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 34. Ст. 452.
10. Концепція державного стандарту загальної середньої освіти України. *Освіта України*. 1997. 15 серпня. С. 4–5.
11. Концепція Нової української школи (колегія МОН від 27 жовтня 2016 р.). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/pova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
12. Концепція профільного навчання. URL: <http://www.uazakon.com/document/fpart86/idx86618.htm>.
13. Концепція середньої загальноосвітньої національної школи України. *Рад. освіта*. 1991. № 65. С. 1–3.
14. Концепція становлення мережі середніх закладів освіти для розвитку творчої обдарованості. *Інформаційний збірник Міністерства освіти*. 1996. № 17–18. С. 53–64.
15. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
16. Постанова КМУ «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання» № 1717 від 16 листопада 2000 р.
17. Програма розвитку народної освіти Української РСР на перехідний період (1991–1995 рр.). *Інформаційний збірник Міністерства народної освіти Української РСР*. 1991. № 15–16. С. 4–36.
18. Проект концептуальних засад реформування професійної освіти України «Сучасна професійна освіта». URL: <https://mon.gov.ua/news/mon-rozrobilo-proekt-konceptualnih-zasad-reformuvannya-profesijnoyi-osviti-ukrayini-suchasna-profesijna-osvita>.
19. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плану пріоритетних дій Уряду на 2017 рік» від 3 квітня 2017 р. № 275-р.
20. Тимчасове положення про середню загальноосвітню школу України. *Інформаційний збірник Міністерства народної освіти України*. 1992. № 15–16. С. 3–17.
21. Указ Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти від 17 квітня 2002 р.». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.
22. Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» від 25 червня 2013 р. № 344/2013.

Zahorodnia A. Professional education system in older school in independence day

In the article the system of development of profile education in the high school in the age of independence is analyzed. The essence of the concept of "profile training" is revealed. The purpose and tasks of profile training are outlined. The principles on which profile training is based are characterized: furcation; variability and alternatives; continuity and continuity; flexibility; diagnostic and prognostic feasibility. The list of normative documents regulating the reform of education and general secondary education in Ukraine, in particular: Law of Ukraine "On Education" (1991); "Concept of secondary comprehensive national school of Ukraine" (1991); "Provisional Regulation on Secondary School of Ukraine" (1992); "Program for the Development of Public Education of the Ukrainian SSR for the Transition Period (1991–1995)"; "The concept of becoming a network of secondary education institutions for the development of creative talent" (1996); "Concept of the State Standard of General Secondary Education of Ukraine" (1997); "Basic Curriculum of Secondary Education Establishments of Ukraine" (1998); Decree of the Cabinet of Ministers "On the Transition of General Educational Institutions to a New Content, Structure and 12-Year Study Period" (2000); The National Doctrine of Educational Development (2001); Presidential Decree "On the National Doctrine of Educational Development" (2002); "Concept of profile education in high school" (2003); State National Program "Education" (21st Century Ukraine) (2005); Law on General Secondary Education (2010); National Strategy for the Development of Education for the Period until 2021 (2013); "Concept of the New Ukrainian School" (2016); Government Priority Action Plan for 2020 (2017); "Draft Conceptual Framework for the Reform of Vocational Education in Ukraine" Contemporary Vocational Education" (2018) and others. Priority tasks for introduction of profile education in school education of Ukraine, which are given in these documents, are outlined. Perspective ideas on introduction and development of profile education into the education of high school students are analyzed. The structure of the profile high school is outlined. The list of secondary education institutions providing training for vocational students is given.

Key words: differentiation, general education, Law of Ukraine, content of education, profile education, high school, high school students, student youth.